

חושג

כלכלה איראנית

הגדרה

המושג 'כלכלה איראנית' מאפיין את מצבה הכלכלי של איראן ומתאר את המוסדות הכלכליים המרכזיים ואת המגמות הפוליטיות המשפיעות כיום על הכלכלה האיראנית.

עקרונות הכלכלה האיראנית

החוקה האיראנית קובעת שני עקרונות כלכליים מרכזיים:¹

- **עקרון הצדק האסלאמי** – החוק והמסורת האסלאמיים מחייבים הבטחת צרכים בסיסיים, תעסוקה ופנאי לכל האזרחים ואוסרים על לקיחת סיכונים וצבירת הון. על פי גישה זו, צמיחת המשק אינה עומדת בראש סדר העדיפויות של המדינה.²
- **עקרון ההסתמכות העצמית** – על מנת להבטיח את עצמאותה הכלכלית של איראן, מוגבלת הבעלות הזרה. עקרונות אלה באים לידי ביטוי בכלכלתה הריכוזית של איראן הנשלטת בידי המדינה. המשק מחולק בין המגזר הממשלתי, ששומר על עקרון ההסתמכות העצמית, לבין המגזר הקואופרטיבי, המספק סחורה ושירותים בהתאם לעקרונות הצדק האסלאמי.³

השקנים הראשיים בכלכלה האיראנית

הכלכלה האיראנית נשלטת בידי המדינה. כמעט ואין בה ייצור פרטי והשקעות פרטיות מוגבלות מאוד.⁴ שלושה שחקנים עיקריים שולטים בכלכלה האיראנית:

1. **תעשייה בשליטת המדינה** – עד כ- 60 אחוזים⁵ מהיצור האיראני, כולל התעשיות הגדולות, מוחזק בידי המדינה.⁶ חברות בבעלות המדינה מחויבות לעמוד ביעדי ייצור שנקבעים על-ידי המג'ליס (הפרלמנט האיראני).⁷
2. **בוניאד**,⁸ או ארגוני הצדקה האסלאמיים, מייצגים את המגזר הקואופרטיבי בכלכלה האיראנית. הם שולטים בחלק גדול מהכלכלה (מלבד תעשיית הנפט),⁹ ונחשבים ללא יעילים.¹⁰ הם זוכים לסובסידיות ממשלתיות ולהקלות מס, ומחויבים למנהיג העליון.

1 [חוקת הרפובליקה האסלאמית של איראן](#), סעיף 43.

2 עקרונות הכלכלה האסלאמית: כל הפעילות הכלכלית כפופה לצו האל; יש לעודד שיתוף פעולה בין הגורמים הכלכליים ואחרות עולמית בין המוסלמים. ההבדלים העיקריים בין עקרונות אלה לעקרונות של כלכלות שוק אחרות כוללים איסור הלוואות בריבית ואיסור על לקיחת סיכונים. עקרונות הכלכלה האסלאמית משפיעים על הצרכנים ועל המסחר הפיננסי, שני האיסורים האחרונים פוגעים בסיכויי הצמיחה ובעתיד הכלכלה האסלאמית. (J. Barkley Rosser, Jr. and M. Rosser, **Comparative Economics in a Transforming World Economy**, Cambridge: MIT Press, 2004).

3 [חוקת הרפובליקה האסלאמית של איראן](#), סעיף 44.

4 מימון מועדף ומבנים גולטורים מגבילים את ההשקעות הפרטיות בייצור. ר': **EIU Country Report: Iran, 2006**. "הריבית על הלוואות למגזר הפרטי עלולה להגיע עד ל- 30 אחוז לשנה" (ד"ר עבאס בקטיאר, "הכלכלה האיראנית: עקב האכילס של אחמדניג'אד", *The Iranian*, 25/1/07).

5 **EIU Country Report: Iran, 2006**.

6 [חוקת הרפובליקה האסלאמית של איראן](#), סעיף 44.

7 **EIU Country Report: Iran, 2006**.

8 הבוניאדים נוסדו מיד לאחר המהפכה האסלאמית, ומעוגנים בחוקה האיראנית. הם מעניקים סמכויות נרחבות לממסד הדתי, וחופשיים יחסית מפיקוח ממשלתי. (עלי סעידי, "אחריותם של ארגונים פרה-ממשלתיים (הבוניאד): המקרה האיראני", *Iranian Studies*, 37, 3, ספטמבר 2004) ו[חוקת הרפובליקה האסלאמית של איראן](#), סעיף 44.

9 מידע רשמי חסר. בעוד שמומחים מסכימים כי תרומת הבוניאדים גדולה, אין הסכמה לגבי גודלו של מגזר זה. בקטיאר טוען כי הבוניאדים שולטים בכ- 30 אחוזים מהכלכלה האיראנית. קרבסיאן מעריך זאת בכ- 11 אחוז מהתל"ג. (ד"ר עבאס בקטיאר,

3. **הבזאר** הוא המגזר האחראי על ייבוא, ייצוא וסחר קמעונאי בתוך איראן. לאנשי הבזאר השפעה רבה על המדיניות הכלכלית.¹¹ עם זאת, חלקם בשוק הולך וקטן, שכן תעשיינים ובעלי ממון מהמגזר הממשלתי השתלטו על ערוצי ייבוא/ייצוא מסורתיים רבים.¹²

מאפייני הכלכלה הפוליטית באיראן

מדיניות כלכלית כערוכה ליציבות פוליטית

המדיניות הכלכלית נועדה להבטיח את יציבותו של המשטר האיראני. הצמיחה במשק כפופה לשמירה על היציבות הפוליטית. המדיניות הכלכלית כוללת:

- **יחס מועדף** – הממשלה מספקת אשראי, סובסידיות, המרות, רישיונות וחוזים בתנאים מועדפים לתעשיות הנמצאות בבעלותה,¹³ לבוניאד,¹⁴ ולנאמניה.¹⁵
- **מדיניות פופוליסטית** – סבסוד מוצרי צריכה בסיסיים, ובראשם דלק, נועדו להבטיח את תמיכת הציבור במשטר.¹⁶
- **דיפלומטיה כלכלית** – איראן תומכת ביוזמות כלכליות לחיזוק קשרים מדיניים עם בעלות ברית, למרות ערכן הכלכלי הנמוך לעיתים.¹⁷

יכולת ייצור מוגבלת

השילוב בין שפע של משאבי טבע, ביקוש למוצרים מורכבים, ומדיניות ממשלתית של הסתמכות עצמית, יצר כלכלה איראנית מגוונת. איראן מפתחת תעשיות נשק, רכב, אלקטרוניקה וגרעין מקומיות וכן ייצור חקלאי, מתכות, מינרלים ופחמימן.¹⁸

עם זאת, התשתית התעשייתית באיראן סובלת מהיעדר השקעות בייצור:

- במגזר הממשלתי, משאבים מוקצים על מנת לעמוד ביעדי ייצור, ולא על מנת לתגמל הישגים כלכליים.¹⁹
 - השקעות פרטיות ברוב התעשיות באיראן אסורות על-פי חוק. כמו כן, תנאים גרועים לקבלת אשראי מרתיעים משקיעים פוטנציאליים.²⁰
- כתוצאה מכך, המגזר היצרני באיראן פועל ברמה נמוכה ועם פוטנציאל נמוך לייצוא.²¹

¹¹ "הכלכלה האיראנית: עקב האכילס של אחמדינג'ד", *The Iranian*, 25/1/07, א. קרבסיאן, "המהפכה האסלאמית בניהול הכלכלה האיראנית", *Social Research*, קיץ, 2007.

¹² בשנת 1999, הוערך כי 21 אחוזים בלבד מהחברות בשליטת הבוניאדים החזקים היו רווחיות. ("מאבק עובדי הטקסטיל נגד ההפרטה", *IranReporter.com*, 20/6/01).

¹³ *EIU Country Report: Iran, 2006* – הבזארים מילאו תפקיד מרכזי בהפלת שלטונו של השאה, ובייצוב המשטר בזמן המהפכה.

¹⁴ אנגוס מקדואל, "איראן נגד המערב: מבט מהבזאר של טהראן", *בלפסט טלגרף*, 16/2/07.

¹⁵ *EIU Country Report: Iran, 2006* – על מנת לעמוד ביעדי הייצור, מעניקה הממשלה לחברות הציבוריות שערי ריבית נמוכים במיוחד.

¹⁶ דרי עבאס בקטיאר, "הכלכלה האיראנית: עקב האכילס של אחמדינג'ד", *The Iranian*, 25/1/07.

¹⁷ הבזארים העשירים ובעלי ההשפעה מועמדים להנהיג את הבוניאדים על-ידי המנהיג העליון, וכך מובטחת נאמנותם למשטר. (רוברט קפלן, *עולם הבזאריסטים*, *The Atlantic*, מרץ 1996); סוחרים בדרג בינוני זוכים ליחס מועדף, בהתאם לקרבתם למערכת הפוליטית (אלן ריצ'רדס, "הכלכלה הפוליטית של רפורמות כלכליות במזרח תיכון: אתגר לממשל", אוקטובר 2001, במסגרת פרויקט ל-RAND "עתידי הביטחון במזרח התיכון").

¹⁸ אטה טארקי, "סובסידיות האנרגיה של איראן", *Captus*.

¹⁹ איראן חתמה על חוזים לייצור מכוניות בסוריה ולייבוא דלק מוונצואלה ("מפעל איראני-סורי לייצור מכוניות נפתח בסוריה", *IRNA*, 8/3/07, ו"איראן צפויה לבנות בתי זיקוק בוונצואלה", *IRNA*, 1/6/06).

²⁰ *EIU Country Report: Iran, 2006* – איראן היא יצרנית הפלדה הגדולה במזרח תיכון, והיצור החקלאי שלה מספק מזון מעובד, מוצרי גומי ונייר. עיבוד נפט גולמי לצרכים פנימיים האיץ את התפתחותן של התעשיות הפטרוכימיות.

²¹ "הצורך ברפורמות במערכת הבנקאית האיראנית", *Commercial Studies*, מס' 147, דצמבר, 1999.

²² "התאוששות בענף הבנייה", *איראן דיילי*, 17/11/04. היעדר אפשרויות להשקעות פרטיות הביא לצמיחה בענף הבנייה.

²³ אמזוגר, "חאתאמי והכלכלה האיראנית", *Middle East Journal*, 4: 53, סתיו 1999.

רוב ההכנסות הממשלתיות ומטבע חוץ מגיעים ממכירת חומרי גלם טבעיים כגון מתכות, מוצרי חקלאות ובעיקר נפט גולמי.²² תעשיית הנפט מניבה את רוב ההכנסות הממשלתיות, היא אחד מהמעסיקים הגדולים במדינה והדומיננטית מכולם.

עם זאת, כתוצאה מרמה נמוכה של ייצור ומיעוט בהשקעות, איראן אינה ממצה את חומרי הגלם הטבעיים בצורה יעילה.²³

תלות בסחר ובהשקעות זרות

רמת הייצור הנמוכה באיראן יוצרת תלות משולשת בכלכלה העולמית:

1. **תלות בייצוא הנפט** – יציבותו הפוליטית של המשטר האיראני תלויה ביכולת להרוויח מהסחר בנפט. הכנסות הממשלה ורווחי ייצוא, מבוססים בעיקר על מכירות נפט ומשאבי טבע נוספים, ומושפעים מהתנודות במחירי הסחורות בעולם. יפן, דרום קוריאה, טייוואן ומערב אירופה הם השוקים המסורתיים אליהם מייצאת איראן. לאחרונה הפכה גם סין ליבואנית מרכזית של נפט איראני.²⁴
2. **תלות בהשקעות זרות** – איראן תלויה בהשקעות זרות ישירות (FDI) ליצור של דלק וגז.²⁵ הייצור בענף זה מדשדש בשל אי יכולתה של איראן לפתח את שדות הנפט באופן עצמאי.²⁶ מציאות שמגדילה את ההוצאות המקומיות ומאיימת על יציבות המשטר.
3. **תלות בייבוא מוצרים** – איראן תלויה בייבוא של מוצרים מורכבים וסחורות שאין ביכולתה לייצר, ביניהם: מערכות נשק מתקדמות מרוסיה²⁷ וסין,²⁸ הון פיזי מאירופה²⁹ ומוצרי דלק וגז מזוקקים.³⁰

חבט מקרו-כלכלי

איראן סובלת מאינפלציה,³¹ אבטלה גבוהה³² ועוני.³³ בעיות אלו מוחמרות בשל כשלים מבניים בממשלה.³⁴ על אף בעיות אלה, מאז שנת 2000 המשק האיראני צומח בכ- 5 אחוזים בשנה, בשל העלייה במחירי הנפט. העלייה בהכנסות הלאומיות וצמצום החובות החיצוניים אפשרו שינויים מבניים ותרמו לצמיחה, בעזרת עידוד השקעות פרטיות והשקעות של התעשייה בהון פיזי.³⁵

-
- 22 **The CIA World Factbook** – מדרג את **מוצרי הייצוא** המרכזיים של איראן. **תעשיית הכרייה שלה** (IranYellowPages.net) היא תחום יצוא חשוב, כמו גם מוצרים חקלאיים מיוחדים כפיסטוקים וקוויאר.
- 23 **EIU Country Report: Iran, 2006** – תעשיית המכונות האיראנית נחשבת ללא איכותית, למרות שחל בה שיפור בזכות שיתוף פעולה זר. תעשיית הכרייה (ראה **"תעשיית הכרייה האיראנית"**) ותעשיית הנפט סובלות ממחסור בהשקעות זרות ישירות (FDI). למרות רזרבות גדולות, איראן עדיין נאלצת לייבא גז טבעי.
- 24 **The CIA World Factbook**.
- 25 גורמים שונים משפיעים על יכולתה של איראן לפתח את תעשיית הנפט שלה בעזרת השקעות זרות ישירות (FDI). ר' רחל שאול, **"הערכת מדיניות האנרגיה היפנית, בהקשר לחוזה הפיתוח של שדה הנפט באזדגאן, 2004"**, *Japanes Journal of Political Science*, 6 (3), 2005, עמ' 1-27.
- 26 ברי שויד, "מומחים קובעים כי ההכנסות האיראניות מעסקאות נפט יורדות", **לוס אנג'לס טיימס**, 26/12/06. הדשדוש בהכנסות מנפט והעלייה בביקוש המקומי באיראן, מאיימים על הכנסותיה מייצוא.
- 27 ליונל ביהנר, **"סחר נשק בין איראן לרוסיה"**, *CFR*, 1/11/06.
- 28 **"ארה"ב מאשימה את סין בסחר בנשק"**, *BBC*, 15/1/04.
- 29 **The CIA World Factbook**.
- 30 **"מחזור דלק אכזרי"**, *איראן דיילי*, 16/12/04.
- 31 **EIU Country Report: Iran, 2006** – בשנת 2005 עמדה האינפלציה לצרכן על כ- 13 אחוזים.
- 32 נתוני האבטלה הרשמיים נעים סביב 12 אחוז, ואולם ההערכה היא כי בקרב הצעירים אחוז האבטלה מתקרב ל- 25. "אבטלה עקשנית ודו-ספרתית מסתמנת כבעיה המרכזית כיום של המשטר האיראני". (ג'הנג'יר אמוזגר, **"משבר האבטלה באיראן"**, *Middle East Economic Survey*, 47 (41), 11/10/04.
- 33 ב- 2001 כ- 21 אחוז מהאוכלוסייה חייתה מתחת לקו העוני (חמיד זנגנה, **"מגמות סוציו-אקונומיות באיראן: הצלחות וכישלונות"**, *The Muslim World*, 94 (4), אוקטובר 2004, עמ' 481-493.
- 34 רוג'ר סטרן, **"קדימה, אירופה!"**, **הרלד טריביון**, 23/2/07. למרות שיא בהכנסות מנפט, פרץ המג'ליס את 'קרן ייצוב הנפט' על מנת לכסות הוצאות מקומיות. קרן ייצוב הנפט אמורה לצבור רזרבות לשנים בהם מחירי הנפט נמוכים.
- 35 **EIU Country Report: Iran, 2006** – עם עליית מחירי הנפט, ניצל הבנק המרכזי של איראן את ההזדמנות לאחד שערי חליפין ולבטל הגבלות על הייבוא.

השיח הכלכלי

השיח הכלכלי באיראן מנוהל בין שלושה זרמים עיקריים:

- **פופוליזם** – הנשיא אחמדינג'אד והמג'ליס מובילים מדיניות שמטרתה "להחזיר את רווחי הנפט לעניים". מדיניות זו כוללת הרחבת הוצאות הממשלה על תוכניות רווחה, הפרטה בעזרת 'מניות צדק',³⁶ והמשך ההתנגדות לבעלות זרה על נכסי מדינה.³⁷
 - **קפיטליזם של מקורבים** – הנשיא לשעבר וראש 'המועצה לאבטחת האינטרס של המשטר',³⁸ עלי רפסנג'אני, והמנהיג העליון, עלי ח'מנאי, תומכים במדיניות של הפרטת רוב נכסי המדינה. קיים חשד כי תוכנית ההפרטה עשויה להעביר שליטה ובעלות לידי הבוניאדים, אזרחים יזכו ב'מניות צדק' והבורסה בטהראן תציע למשקיעים מניות מיעוט בלבד. אף שהבעלות הרשמית עלולה להשתנות, המרוויחים העיקריים יהיו מקורביו של המנהיג העליון, והשפעתו הישירה על הכלכלה תגדל.³⁹
 - **ליברליזם** – הנשיא לשעבר, מוחמד חאתאמי והבנק המרכזי נמנים על התומכים העיקריים ברפורמות כלכליות ליברליות. למרות שהצליחו לקדם במעט את ההפרטה ורפורמות בתחום שערי החליפין, רוב הצעותיהן נדחו.⁴⁰
- נכון להיום, השיח הכלכלי באיראן מתרכז במאבק בין תומכי הפופוליזם לתומכי הקפיטליזם של המקורבים. השיח מתמקד בשליטה על נכסים ממשלתיים, ולא בשינויים מבניים, כשה'ליברליזם הכלכלי' אינו חלק מהשיח.⁴¹
- רפורמות כלכליות מאיימות על הכלכלה הפוליטית באיראן. האליטה הדתית, ששולטת בבוניאדים ובעשיות הממשלתיות, עלולה להיחלש בעקבות תהליך ההפרטה, הכולל תחרותיות והשקעות זרות. קיים חשש גם כי האוכלוסייה, שנהנית מסובסידיות רבות, תצא נגד המשטר, אם וכאשר יבוטלו ההטבות הכלכליות.

סנקציות וחרם

החרם האמריקני והסנקציות של האו"ם מגבילים את זמינותם של סחורות, שירותים והון באיראן.

החרם האמריקני נגד איראן כולל:

- חרם מלא של חברות ואזרחים אמריקנים על מסחר והשקעות באיראן.⁴²
 - סנקציות נגד תאגידי נפט זרים הפועלים בארה"ב ומושקעים בתעשיית הנפט האיראנית, בסכומים שעולים על 20 מיליון דולר.⁴³
 - סנקציות נגד בנקים זרים שמשקיעים באיראן. קיים איסור על עסקאות עם איראן של אזרחים אמריקנים הפועלים דרך בנקים זרים, על שלוחות חוץ של בנקים אמריקנים, ועל כל עסקה דולרית מול איראן.⁴⁴
- הסנקציות של האו"ם נגד איראן (ר' החלטות מועצת הביטחון של האו"ם 1737 ו-1747):
- מטרת הסנקציות לעצור העברת כספים וציוד לתוכנית הגרעין ופיתוח הטילים האיראנית.⁴⁵

36 EIU Country Report: Iran, 2006 – אחמדינג'אד הציע לחלק מניות מסובסדות של התעשיית הלאומיות לכל אזרחי המדינה. מדיניות זו מתנגשת עם תפיסה כלכלית המבקשת להגביר את התחרותיות ולהאיץ את הצמיחה והייצור.

37 EIU Country Report: Iran, 2006 – על אף שינוי בחוקה המאפשר בעלות זרה, חסם המג'ליס הצעות להפרטה ובמקביל, הציב תנאים קשים בפני חברות זרות המבקשות לפעול באיראן.

38 [חוקת הרפובליקה האיסלאמית של איראן](#), סעיף 110 – תפקידה של 'המועצה לאבטחת האינטרס של המשטר' הוא ליישב סכסוכים בין המג'ליס לבין מועצת השומרים.

39 מהדי קלג'י, "יחסי הנשיא אחמדינג'אד והמנהיג העליון ח'מנאי", The Washington Institute, 12/9/06.

40 EIU Country Report: Iran, 2006.

41 מהדי קלג'י, "יחסי הנשיא אחמדינג'אד והמנהיג העליון ח'מנאי", The Washington Institute, 12/9/06.

42 מאז משבר בני הערובה באיראן, הטילה ארה"ב סנקציות על סחר והשקעות עם איראן מצד גורמים אמריקנים. ב-6/5/95, פרסם הנשיא קלינטון [צו מנהלי 12959](#) שאוסר על אזרחי ארה"ב וחברות אמריקניות לסחור ולהשקיע באיראן. (צו מנהלי 12959, [הארכיון הלאומי של ארה"ב](#), 6/5/95).

43 סנקציות אלה מעוגנות בחוק הסנקציות נגד לוב ואיראן משנת 1996. ([חוק הסנקציות נגד לוב ואיראן 1996](#), [הקונגרס של ארה"ב](#), 18/6/96).

44 [סקירה על הסנקציות](#), [משרד האוצר של ארה"ב](#), וליוול ביהנר, "הסנקציות האמריקניות פוגעות באיראן", CFR, 23/1/07.

■ הגבלת המעורבות הצבאית של איראן במזרח התיכון. החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1747 אוסרת על ייצוא נשק איראני, כלי מרכזי של התמיכה האיראנית בגורמים הפועלים בעיראק ובלבנון.⁴⁶

מקורות נוספים

- מלמן וג'יבנדפר, **הספינקס**, תל-אביב: מעריב, 2007.
- קינזר, **כל אנשי השאה**, ניו-ג'רזי: ווילי, 2004.
- The Middle East Economic and Political Analysis Company.
- Keddie, **Modern Iran**, New Haven, CT: Yale University Press, 2003.

סוף.

⁴⁵ ר' [החלטות מועצת הביטחון של האו"ם 1737 ו-1747](#), 23/12/06 ו-24/3/07 ופיטר באומונט ורוברט טייט, "[הסנקציות נגד איראן בעקבות הצהרת בוש](#)", **אובזרוור**, 24/12/06.

⁴⁶ ההחלטה אוסרת על ייצוא נשק איראני ומחרימה ארגונים הקשורים למשמרות המהפכה וכוחות אל-קודס, הפועלים בעיראק, לבנון והרשות הפלסטינית. (טום שנקר, "[מועצת הביטחון החליטה להדק את הסנקציות על איראן](#)", **ניו-יורק טיימס**, 24/3/07, [החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1747](#), 24/3/07).